

*Világ, világom**Egy kézíratos könyv fejezeteiből*

II.

pám, Apám. Nem könnyű elkezdenem Róla a szót. Október 12-én múlt öt éve, hogy eltávozott, s hetek alatt roskataggyá váló alakja még mindig túlságosan eltakarja előlem a korábbi múlt rég odahagyott állomásait, szinte erővel kell félretolnom, hogy rálássak arra, aki volt: az ifjan-öregén egyaránt egyenes tartású s kemény nyakúra, behallgassak hajdani szavaiba, s azok nyomán – akárcsak amidőn valaha először hallgattam – újra elképzelve Őt aprócska gyerekek, csepere-dő fiúnak, katonasorba jelentkező fiatalembernek, majd szinte észrevétlen váltással: magamat aprócska gyerkőcnek s Őt már az Apámnak.

Talán egy ilyen képpel – méghozzá nem is álló-, hanem mozgóképpel – kezdeném. Megírtam (vagy inkább: leírtam) már ezt a jelenetet korábban, de most is és mindig, amíg élek, jó visszagondolnom rá, s felidézni. December 24-e volt, karácsony előestéje. Sötétedéskor Anyám – minden bizonnyal azért, hogy távollétünk ideje alatt zavartalanul feldíszíthesse a karácsonyfát, s odakészíthesse alá az ajándékokat az egyetlen helyiségből álló pincelakásban – elküldött bennünket hazulról: „Eriggyetek szépen szánkózn! Mire hazaértek, addigra biztos megjön az angyal.” Nagy hó esett azon a télen – én legalábbis nagyra emlékszem, ám lehet, hogy csak magam voltam kicsi a hóhoz képest –, aznap este is sűrű, tömött pelyhekben hulldogált, s miután Apám egy kopott, sötétszürke pokrócba bugyolálva ráültetett a maga készítette kis deszkaszánkóra, s húzni kezdett, én gyönyörködve szemléltem a kinyújtott kezemre s karomra ereszkedő, lazán összekapaszkodó s a lehetemtől parányi vízcseppé olvadó hókristály-csillagocskákat, a fehér lepelbe burkolt utcát és háztetőket, a közeli görög katolikus templom hófüggönyön átsejló különös tornyát és kupoláját. Apám hamarosan futásnak eredt a szánkóval s velem, én pedig érdeklődve figyeltem a rátapadt hótól fehér csizmatalpait, ahogy ütemesen váltakozva feltünedeznek előttem. Egészen elmerültem a szokatlan látványban, de Apám váratlanul félrekanyarodva egyszer csak nagyot rántott a szánkó húzókötelén, s én szánkócostul-pokrócostul a járda peremén magasra lapátolt puha hóba hemperedtem. Jó multság volt ez, megérte még egyszer-kétszer megismételni. Kölcsönös hóban mosdatás után, vidáman kacarászva tértünk haza, ahol az angyal addigra már mindent szépecskén elrendezett. Ahányszor erre az estére gondolok, legelőbb mindannyiszor Apám fehéren fel-felvillanó csizmatalpait látom magam előtt, majd azt a 66 évvel ezelőtti Debrecent, a hófátyol borította Vágóhid utca, Wesselényi utca, Attila tér meg a Szent Anna utca halványsárgán világító gázlámpafényeit. Négyéves és ötvenegy napos voltam azon az estén.

Nem tudom, Apámnak voltak-e, maradtak-e hasonló élményei az ő apjáról. Beszélni nem beszélt róla, s csupán feltételezhető, hogy őt inkább a bátyjai szánkóztathatták ilyen kicsi korában. (Ha egyáltalán volt szánkójuk.) Nagypám ugyanis – mint már említettem – még az első háború előtt Amerikába távozott. Legkorábbi emlékeiről szólván Apám nemigen emlegette, valószínűleg csak igen halovány emlékképei maradhattak róla, az idő haladtával pedig azok is kifakultak. Arra viszont élénken emlékezett, hogy 3–4 évesen mindössze egy szál pendely volt a mindennapos viselete. Egyéb semmi. Se alul, se felül. Nyáron ez aligha okozott különös gondot, telente pedig az aprónép többnyire benn időzött a házban, pontosabban szólva a konyhában, ahol napközben eltüzelgettek. (A ház elnevezéssel egyébként a szobát illették, ide azonban nem volt szokás befűteni, legfeljebb az ajtót megnyitva olykor átengedtek egy keveset a konyhai tűzhely melegéből.) A kisdedkori pendelyviselet különben minden szempontból igen praktikus volt: a gyermek – a pulya – akár a kis-, akár a nagydolga végeztekor maga felhúzhatta a pendely alját, s ha véletlenül mégis megtörtént a baj, az ingecske kiöblítése nagy gondot nem okozott. Beszerzése sem sodorta egetverő költségbe a családot: egy ilyen uniszex ruhadarab akár egy ócska lepedőből vagy egy elnyűtt párnahuzatból elkészíthető. Feltételezem: Apámnak s bátyjainak meg húgainak sem a baktai vagy a naményi vásáron vették az alsó pendelyt. Ma: a 2–3 éves korig viselt(etett) nadrágpelenkák dicső korában érdemes volna elgondolkodni rajta: vajon jó úton haladunk-e? A Liberó (névéhez híven) kétségtelenül felszabadít a pelenkamosás s főleg az odafigyelés terhei alól, elképesztő mennyiségű káros hulladékkal terheli viszont a környezetet. Kényelmes – sőt hovatovább kellemes – voltából adódóan a gyermek egyre később felel meg a szobatisztaság követelményeinek, az állandó fülldt melegben tartást pedig a heregolyócskák sínylik meg előbb vagy utóbb. Tegyük azonban most félre a pendely-, illetve nadrágpelénka használatával kapcsolatos néprajzi, egészségügyi és szocializációs megfigyelések bővebb taglalását – a tanulság talán ennyiből is levonható.

Vajon milyen gyerek lehetett Apám? Egyszer nagyanyám megemlítette, hogy kicsi korában meglehetősen vaskos legényke volt, s én nyomban el is képzeltem, ahogy a kerek fejű, kék szemű, tömzsi kiskölyök a pendely alól kitetsző párnás talpacskáit a konyha földpadlóján csattogtatva nyomul előre kitűzött célja felé eltökélten. Hasonló kép aztán évtizedekkel később élőben is megismétlődött a szemem láttára: az idő tájt, amikor Péter fiam gyakorolta a két lábon járás nem kevés kockázattal járó, bonyolult műveleteit. Kék szeme, székesége, gömbölyű tagjai s idomai sokban emlékeztettek Apám sosem látott, csak elképzelt kisded alakjára. Csakhát Peti – amint az rendjén való – jó fél fejjel nagyobbra nőtt az öregapjánál. S persze: ő már nem hordott pendelyt.

Ritkán eredt meg Apám nyelve, hogy a gyerekkoráról meséljen. Ilyenkor nem hosszadalmas történeteket, inkább jeleneteket, eseményeket hallottam tőle. Ezeket – ha vele estek meg, ha másoktól hallotta – többnyire takarosán lekerekítette. Azokból a történetekből, amelyeknek maga is részese volt, egy jó megfigyelő képességű, célratörő, kemény akaratú személyiség képe bontakozik elő, elszánt és

erős életösztonnel, természetes igazságérzettel és bátorsággal, érzelmi háterű sőt olykor pillanatnyi indulatból fakadó elfogultságokkal s nem kevés önfejűséggel. Mindez egybevág az idők során általam is megismert-kiismert vonásaival. E mondat természetesen csak igen szűkszavú, végletesen leegyszerűsített summázatát adja mindannak, ami Apám jellemét, természetét leírhatná, jó esetben ábrázolhatná. A valóság sokkalta gazdagabb s elevenebb egy ilyen összegzésnek szánt mondatnál. Alapozásként azonban – azt hiszem – megállja a helyét.

Apám az egyszálpendelyes szintről fokról-fokra feljebb emelkedvén-kapaszkodván a szegény falusi gyerekek életét élte. Mindennapjait – ha nem is annyira nyomasztóan, mint a létfenntartás gondjaival küszködő felnőttekét – beárnyékolta az elűzhetetlen szegénység. Szinte vonakodva írja le az ember – vajon hajlandó-e elhinni egy gyermek- vagy ifjúkorú mai olvasó? –, hogy a XX. századelő Magyarországon a falusi (meg persze a városi) gyerekek legtöbbször az izgatta, az foglalkoztatta: mivel tudná az éhét elűzni? A fészekfosztogatások, vadmadártojás-zsákmányolások, szőlő- és dinnyeföld-dézsmálások legfőbb célja és értelme – a szívdobogató kaland véghezvitelén innen és túl – az élelemszerzésben testesült meg. Közben persze dicső dolognak számított a mások, az ügyefogyottabbak által megmászhatatlannak hitt akácfa leghegyibe felkapaszkodni, s a letörött ággal együtt zuhanván is életben maradni; izgalmas volt a csősz eszén túljárni, figyelmét kijátszva az érett görögdinnyét elemelni, s ha mégis rajtakapott a tiltott szerzésen, úgy árkon-bokron, kerten-sövényen át elinalni.

(Itt jegyzem meg: akadt egy-két táplálkozási tilalom – vagy inkább afféle ellenjavallat –, amit többnyire még a folyton éhes gyerekekkel is igyekeztek betartatni, hogy aztán – ha volt valós élettani alapjuk, ha nem – holtig beléjük rögződjék. Nem volt ajánlatos például sárgadinnyére, szilvára, barackra – úgy általában a gyümölcsfélékre – vizet inni, savanyút s tejes ételt együtt vagy egymás után fogyasztani. Apám hangján hallom ma is: „Ne egyetek már össze mindenfélét, elcsapja a hasatokat!” Bizonyára volt némi alapja az ilyen s hasonló intelmeknek – főként a kényes gyomrúakra nézvést –, azonban inkább hiedelmek s előítéletek álltak a háterükben, mintsem táplálkozás-élettani tények. Apám valaha az össze nem illő étkek abszolútumaként szokta volt mondogatni: „Na igen, meg aludttejet savanyú uborkával!” Annyiszor hallottam tőle ezt gyerekkoromban, hogy egyszer kíváncsiságból rászántam magam s – lesz, ami lesz – kipróbáltam így együtt a ketőt. Mit mondjak? Kutya bajom se lett tőle. Rádásul még ízlett is. Kiskamasz voltam már e próba idején, s attól fogva még inkább tudatosult bennem, hogy kértely nélkül a hit könnyen vakká tehet.)

Legkisebb fiúként Apám sem meg nem hunyászokodott a bátyjai előtt, sem az árnyékukba nem húzódott. Dani bácsi ezt másképpen: talán kissé leegyszerűsítve, de sokkalta világosabban fogalmazta meg: „Feri szeretett uralkodni, felülke-rekedni. Rajtunk is.” Ebben a tekintetben, azt hiszem, talán Miklós bátyjával lehetek – s néhány elejtett szóból kitetszik: bizonyára voltak is – ütközései. Berti bátyja, aki korban legközelebb állt hozzá, világeletében került az összetűzéseket, Dani bácsi pedig – négyük közül a legöregebbik – alaptermészeténél s az okos

enged elvénél fogva sem akaszkodott össze a kisöccsével, ám Miklós, aki hét esztendővel járt előtte, s korántsem volt annyira szelíd s béketűrő, mint említett két testvére, bizonyára körmére koppintott egyszer-kétszer. Vagy ha volt rá oka – s miért is ne lett volna – akár a kobakjára is. Mindezt azonban csak elejtett félszavakból gyanítom.

Szülőfaluában négy elemi osztályt járt ki Apám. Sokáig ez volt a legmagasabb iskolai végzettsége. Iskoláskoráról nem sokat beszélt. Valószínűleg nem lehetett rossz tanuló a négy év során. Szépen, olvashatóan, bár egy kissé merev vonásokkal írt, s írása takaros küllemét öreg koráig megőrizte, csak utolsó éveiben vált írásképe még merevebbé, ugyanakkor kissé szétesővé. Magam is felnőttem már, amidőn a nyolc általánost elvégezte esti tagozaton, s emlékszem rá: kedvvel és becsvágygal tanult. A történelem s a földrajz érdekelte leginkább a tantárgyak közül, ám a matematikát is nagyra értékelte, bár ez utóbbi tudomány terén aligha jutott fennebb, mint a négy alpművelet, a százalékszámítás, valamint mértanból az egyszerűbb terület- és térfogatszámítások. Helyesírása nem volt s nem is lett tökéletes; az ilyesmit gyerekkorban kell (és lehet) eredményesen megtanítani, az évtizedek során megrögzült hibákat utólag kiiktatni már roppant bajos. Olvasni olykor szeretett, ám az olvasás soha nem vált szenvedélyévé. Máig emlékszem diákkoromban sokszor hallott rosszalló szavaira, amidőn ismételten szemet szúrt neki, hogy valami vaskos könyvbe temetkezem – messziről lerítt róla, hogy nem tankönyv –, s nem állhatta meg, hogy epésen meg ne jegyezze: „Olvas! Már megint olvas! Regényt olvas!” Anyám szerencsére pártomat fogta e téren (is), így nem éreztem komoly büntudatot az olvasásra elvesztegetett idő miatt. Többnyire a téli időszakban került rá sor, hogy Apám gyakrabban vegyen könyvet a kezébe: odakinn a ház körül s a kertben ilyenkor már nem volt különösebb tennivaló. Leginkább a történelmi tárgyú műveket kedvelte – beleértve ezek sorába mind az ismeretterjesztő munkákat, mind pedig a szépirodalmat –, továbbá az olyanokat, amelyek változatos cselekményükkel s erkölcsi tanulságaikkal szolgálják az olvasó épülését s egyben szórakozását. Szeme gyengülésével magyarázható, hogy élete vége felé – bár szabadideje a korábbiakhoz képest megszaporodott – mind ritkábban szánta rá magát az olvasásra. (Jóllehet – azt hiszem – nem sokkal volt rosszabb a látása 90 évesen, mint nekem most: a hetvenedik felé...) Leírtam már másutt a következőket: az Anyám halála utáni esztendő őszén már ő is az utolsó körön róta földi útját. Azon év, 2001. március 4-én töltötte be a kilencvenkettediket, s augusztus utolsó hetében szinte egyik napról a másikra feladta az immár egymaga folytatott versenyt. Kimutatható betegsége bár nem volt, ideje nagy részét ágyban fekvé töltötte, s mind több gondozásra szorult. Kis rádióját – részint a hírek meghallgatása, de elsősorban a pontos idő végett – napjában egyszer-kétszer bekapcsolta ugyan, de tévézni nem szeretett, ahhoz hozzá sem nyúlt volna. Nem tölthettem vele minden percemet, ezért – hogy a figyelmét a belül sűrűsödő sötétségről másfelé fordítsam – könyveket szedegtettem elő neki: olyanokat, amilyenekben korábban kedvére el-ellapozgatott. Gondosan ügyeltem arra is, hogy a betűk jó nagyok le-

gyenek, ne kelljen erőlködni a silabizálással. „Jól van, tedd csak le oda, fiam, az asztalra. Köszönöm.” Estefelé visszatérvén hozzá, látom ám, hogy az olvasni-való azonmód ott hever egyrakáson, ahogy az asztalra leraktam, s otthagytam. „Papa, hát nem olvasgattál, míg odavoltam?” „Nem.” – „Dehát miért nem?” – „Nem rontom én ezzel a szememet, fiam.” – Hamarjában azt sem tudtam eldönteni, sírjak-e vagy nevessek. Talán három hete volt még hátra az életéből.

De váltunk most át egy másik idősikra: egyelőre még első gyerekkorát éli az Apám.

Számításaim szerint a tízes-húszas évek fordulóján történhetett az az eset, amely hosszú időre, talán élethossziglan meghatározta az egyházi személyek iránti érzelmeit, s ha az évek, évtizedek során szerzett másféle tapasztalatai s benyomásai módosítottak is valamelyest ezen a legelsőn, ebbéli alapállítása nem sokat változott. Vissza-visszatérőleg többször is elmesélte nekem, megpróbálom hát az ő szavaival elmondani:

„Amíg jártam, jóbarátságban voltam a tanító fiával. Sokat játszottunk, mászkáltunk együtt az iskolán kívül is. Legtöbbször én mentem el hozzájuk, de ő is el-eljött mihozzánk, nem tiltotta el tőlünk az apja. Szóval jóba voltunk egymással. Egyszer egy napon, a harmadik vagy inkább a negyedik osztály végefelé, indulok hozzájuk. Nyár volt, jó meleg idő, sütött a nap hétágra. Odaérek, beköszönök az utcáról, kinéz a tanító, még egyszer köszönök, s kérdem tőle, itthon van-e a fia. Várj egy kicsit, azt mondja, mindjárt szólok neki. Jól van, várok. A pap lakása, a parókia ott volt a tanító házához közel. Ahogy ott várakozok, nézelődök, egyszer csak látom, hogy az utca túlsó vége felől közeledik egy ember: egy kóduš. Nem idevalósi volt, talán, ha jól emlékszem, ramocsaházi, de máskor is láttam már errefele. A környékbeli falvakat járta: Vaját, Rohodot, Bak-tát, Madát csak úgy gyalogosan, s utcáról utcára, házról házra kéregetett. Persze nem mindegyik házba kopogott be, tudta, tudhatta, hogy vannak olyanok, akik még őnála is szegényebbek. Na, ahogy odaér a pap háza elé, megáll, és nekifohászva bezörög az utcaajtón. Vár egy kicsit, bezörög még egyszer. Nyílik az ablak, kinéz rajta a pap. A kóduš láttán nyers hangon odaszól neki: „Mit akar? Kit keres?” – „Isten áldja meg, tiszteletes úr, könyörüljön rajtam egy pár fillérrel!” – így rimánkodik a kóduš. – „Nincs semmi, menjen innét!” – veti oda neki a pap, és becsapja az ablakot. De olyan ridegen, olyan gorombán szólt hozzá, mintha egyenest arculcsapta volna. Az meg csak állt ott egy darabig, mint aki nem tudja, mit mondjon, mitévő legyen, aztán lehorgasztott fejjel elkullogott onnét, nem nézett se jobbra, se balra. Engem mint gyereket nagyon megdöbbsentett ez az eset. Hát ilyenek a papok? – gondoltam magamban. A templomban Istenről papolnak, a szeretetről prédikálnak meg jókedvű adakozásra buzdítják a híveket, ha meg őhozzájuk bezörget egy nyomorult, elesett, nincstelen kóduš, azt meg elűzik még a kapujuk elöl is?” – Apám hangján érezhető volt, hogy újra átéli azt a háromnegyed évszázaddal korábbi jelenetet. – „Nekem akkor egy életre elegendem lett a papokból.” – „De papa – vetem közbe –, mégsem kellene egy kalap alá vonni mindnyájukat. Ők is emberek, akad köztük

ilyen is, olyan is.” – „Tudom. De én akkor sem tudok úgy tekinteni rájuk, mint azelőtt. Azt se néztem soha jószemmel, hogy Dani bátyám annyit barátkozik a pappal. Ahányszor csak odahaza voltam, mindig mondtam neki: minek jársz folyton hozzá? Nem szólt rá semmit. Én meg csak nyaggattam miatta. De hiába. Pedig – fűzte hozzá némi gondolkodás után – akkor még nem az a pap volt Rohodon, hanem egy másik. Vagy egy harmadik? S ezen aztán hosszan eltűnődött.

Magam meg azon, hogy lám csak, milyen nehéz megélnünk s feldolgoznunk valaha szilárdnak s megingathatatlanak vélt illúzióink váratlan lenyakazását. Vajon mi egyéb természetes válasz születhetne az ilyesmire, mint a tartós kétely nem csupán magában az illúzióban, hanem mindenben (vagy csaknem mindenben), ami vele kapcsolatos. Nem más ez, mint a lélek s a szellem ösztönös önvédelme a várható vagy feltételezhető csalódások okozta újabb megrázkódtatások (korszerűbb megjelölés szerint: stresszek) ellen.

Volt még néhány története Apámnak a gyerekkorából. Ezek legtöbbször meg-egyeznek a korabeli falusi gyerkőcök élményeivel, kalandjaival: kockázatos fára mászások, minden valamirevaló fiúnál óhatatlanul bekövetkező kisebb-nagyobb sérülések, közösen elkövetett – olykor igen durva – csínytevések. Részletes leírásuk nem sok egyéni színnel s vonással gazdagítaná Apám jellemzését. Egy esetet azonban nem hagyhatok ki, mivel elég érzékletesen mutat rá a csonka családon belül magához ragadott szerepére s ebből nyert terebélyesedő öntudatára is. De átadom a szót ismét neki:

„A húszas évek elején volt ez, de meg is tudom mondani pontosan, mert azév márciusában töltöttem be a tizennegyedik esztendőmet, ez meg előtte volt még januárban vagy februárban, szóval 1923-at írtunk. Kemény, fagyos, havas tél volt abban az évben, éjszakánként hallani lehetett, ahogy a fák csattanva-durrogva szét-hasadoztak a fagytól. Se Dani bátyám, se Miklós nem volt odahaza, csak mi hárman: anyám meg én meg Berti. A kemencébe ritkán fűtöttünk be, legfeljebb akkor, ha anyánk kenyeret sütött, a konyhába be volt állítva egy spór, egy ilyen csikótűzhely, aminek a sütő felőli vége magasabb, hát abban tüzelgettünk. Berti bátyám akkor már legénysorban járt, de inkább szeretett a konyhában tenni-venni, anyámnak segíteni, inkább, mint valami kinti munkával elfoglalni magát. Így aztán a tűzről én gondoskodtam, az én gondom volt, hogy ki ne aludjon. Csakhogy a tüzelő már nagyon a végít járta. Volt még valamennyi a lemorzolt tengericsutkából meg egy kis gilly-gally is, de rendes fa már-már semmi. Csutka meg gally csak ellobban a tűzön, parazsa nem marad. Dehát az is alig akadt már. Tudta ezt Berti is, de hiába volt ő az öregebb kettőnk közül, végül csak énrám maradt a dolog. El is határoztam magamban: lesz, ami lesz, szerzek tüzelőt valahonnan. Kiskabátot veszek magamra, fogom a baltát. „Hát te hova készülsz?” – „Megyek fáért.” – „Hova?” – „Ahol van!” – Jó másfél kilométernyire volt egy akác, hát odamentem. Kiszemeltem egy alkalmasnak látszó fát, annak volt egy oldalra kinyúló vastag ága, épp hogy elértem a baltával, de sikerült nagynehezen levágni. A tüskés gallyak vékonyát ott helyben lecsetkeltem róla, aztán gyerünk! Jól meg-

szenvedtem vele, mire hazavonszoltam: volt egy öt-hat méter hosszú, tőben meg mint a lábam szára, olyan vastag, de meghagytam rajta a mellékágakat is. Hazáig érve szakadt rólam a víz, a kezem meg majd lefagyott. Egyszer-egyszer már úgy voltam vele: na, itt hagyom az útfélen. De aztán csak nem adtam fel, addig küszködtem vele, míg be nem húztam az udvarra. Másnap megint kimentem este-felé, de akkor már kötelet is vittem magammal, hogy könnyebben lehessen húzni, a baltát meg jól kifentem a kaszakóvel. Több mint egy héten át jártam az akácos-ba, hogy legyen mivel tüzelni odahaza. Hát így vészeltük át a tél utóját.”

Egyebek közt az otthoni küszködés meg a kilátástalanság sarkallta rá Apámat arra is, hogy alig tizennyolc évesen önként jelentkezett katonának. Erőtéljes, jókötésű legény volt – kiváltképp bátyjaihoz képest –, így hát fiatal kora ellenére befogadta nyomban a sereg. Két év után a tényleges sorkatonai szolgálatot is letöltötte, ez újabb esztendőtt jelentett. Tizedesként szerelt le. Hogy miért nem kapott magasabb sarzsit? Gyanítom: azért, mert – főleg a seregbeli pályafutása kezdetén – akadt egy-két nézeteltérése, sőt összetűzése közvetlen felettesei némelyikével. Magyarán: nem volt hajlandóság benne, hogy zokszó nélkül eltűrje s lenyelje a szokásos kaszárnyabeli és kaszárnyán kívüli kitolásokat s megaláztatásokat. Kiváltképp sértették önértétét az effélék, s tényleges szolgálat megkezdése után, amidőn egy-egy basáskodó tisztos vagy tiszthelyettes – nem méltányolván a már lehúzott két esztendőt – a többi kopasszal együvé sorolta őt is. Holtig őrizte szobája falán a századáról készült közös tablókép másolatát. Bélyegméretű fényképportréjáról egy kerek képű, szőke, szinte még tejelesszájú legényke tekint a képzelt messziségbe, akinek gyermekes ábrázatával különös disszonanciában áll a katonazubbony állig szorosra gombolt, merev gallérja. Lobbanékonyásra való hajlamainak idős korában is nemegyszer tanújelét adta, így élénken el tudom képzelni, hogy 18–20 esztendősen miként szikrázott vissza – lesz, ami lesz! – egy-egy fölényes alhadnagy vagy nagypofájú őrmester komiszkodásaira.

Mindezekkel együtt – leszámítva a háborús éveket s a frontszolgálatot – Apámnak túlnyomórészt jó emlékei maradtak a katonaságról. Ennek – megítélésem szerint – több oka is lehetett. Például: az otthoni létbizonytalanság után a seregben megingathatatlanak tetsző, sziklaszilárd bizonyosság és biztonság vette körül. Az alapvető szükségletekre – szállásra, élelemre, ruházkodásra, fűtésre, világításra – nem volt gondja, mindezt a hadsereg szolgáltatta hiánytalanul. Zsold – vagy illetmény: mindegy, minek hívjuk – címén még némi zsebpénzjuttatásban is részesítettek. Ezenfelül – a rég odahagyott falusi iskola után – bizonyos új ismeretek forrása is volt a sereg, hisz ne feledjük: az alaki kiképzésen, fegyverhasználaton s a szolgálati szabályzaton túl – olyan-ilyen szinten – egyebekre is tanították ott a katonákat. Viszonzásul pedig mindezt „csupán” engedelmességni kellett a feljebbvalóknak, végrehajtani parancsaikat s utasításaikat, betartani a szolgálati szabályzatot, egyszóval: igazodni a laktanya reguláihoz. Eleinte bizonyára neki sem ment egykönnyen az alkalmazkodás, ám idővel még a kerek fej is kénytelen-kelletlen hozzáidomult a szögletes rendhez. Ez a szögletesség később ütközési pontokat is jelentett a hozzá közelállóknak számára, másfelől azonban az is igaz, hogy

Apám az én legkorábbi emlékeimtől fogva önmagára, a külsejére s a környezetére kényesen ügyelő, rendszerető – pontosabban: a Rendet szerető – s maga körül rendet is tartó emberként él bennem, s ezt a tulajdonságát – míg csak életerővel győzte – megtartotta késő öregségéig. Bizony: e téren többet, sokkal többet kellett volna eltanulnom tőle.

Négy év tehát egyhuztomban a seregben. Ennek leteltével ismét haza oda, ahol született s felnőtt: Rohodra. Ez a hazatérés azonban már nem volt, nem lehetett hazatalálás. Egy merőben másféle élet, másféle világ megtapasztalása után már nem volt tartós maradása otthon, a szülői ház rozszant fedele alatt. Az a másféle világ persze hírül sem kecsgettette kánaáni ígéretekkel, az otthoni nyomorúságnál azonban mindenképp több, nagyobb s főleg tágabb életlehetőség reményét villantotta fel az alig több mint huszonkét esztendő fiatalember előtt. (Csak most eszmélek rá e sorok írása közben: amidőn – már a magam akaratából s jószántából – végleg elhagytam a szülői házat, nagyjából én is annyi idős voltam, mint ő volt a szülőfaluja elhagyta. Ám ez egy jóval későbbi történet, egészen másféle háttérrel, indítékkal és körülményekkel. A maga rendjén majd elmondom azt is, ha elérek odáig.) Az ő szavai nyomán tudom: nyár volt, betakarítás, cséplés ideje. Saját gabonaföldjük nem lévén, másokhoz szegődött el dolgozni. A szegények így keresték meg akkoriban a kenyérnek valót: pénz helyett gabonát kaptak fizetségül. (Itt jegyzem meg: Apám nyírségi tájnyelvében a gabona szó nem általában a gabonaféléket jelentette, hanem a rozst; a hűvösebb klímájú Nyírség homoktalaján érdemesebb volt azt vetni, mint búzát.) Abban az esztendőben – talán az átlagos megszokottnál csapadékosabb időjárás miatt – gabonarozsda fertőzte meg a termést. Apám hajnaltól délidőig adogatta a kévéket fel a tüzes gép tetején álló etetőnek, s szívta tudóre a rozskévék rozsdás porát. Amikor elkondították a delet, ő belevágta a vasvillát az utolsó kévébe: elég volt! Még aznap délután megbeszélte két falubeli legénnyel, volt katonatársaival: nekivágnak s elmennek – ha nem is világgá, de legalább Debrecenbe. Debrecen – mint már korábban említettem – mintegy 90 kilométernyire van Rohodtól. (Avagy: Rohod Debrecentől – ám ezúttal Rohod a rajtvonal s Debrecen a cél.) Akkoraforma út ez, mint – teszem azt – a kecskeméti repülőtértől a budai Clark Ádám térig, az alagút keleti bejáratáig. Manapság jó kocsival szűk másfél óra. Gyalogszerrel kissé tovább tartana. Akkor is tovább tartott. Az egyik cimbora még Nyíregyházán lemaradt tőlük. A másik is leszakadt Újfehértónál, így egyikük sem lépte át Szabolcs és Hajdú megye határát. Apám – lesz, ami lesz – konokul, eltökélten menetelt tovább az ország útján az otthoni kilátástalanságnál valamicskével többet és jobbat, de mindenképp mást ígérő Város felé. Ez az önként vállalt távgyaloglás minden bizonnyal hasznos előedzés volt számára a majdani háború menetelésekhez a keleti fronton. Ilyen messzire azonban ő akkor aligha gondolhatott. A puszta akarat s a vak bizakodás lendítette lépésenként előre: meg kell kapaszkodni valamiképp ebben a világban, hogy életben maradhassunk benne – s hátha sikerül! Harmadnap meg is érkezett Debrecenbe. Számára Debrecen akkor a világot jelentette, ám a továbbiak során egy-

ben földi létének térmezejét is, hisz – a frontszolgálat idejét s a maga utolsó éveit leszámítva – élete túlnyomó részét ott élte le. Hosszú-hosszú időszak volt ez, válságos békeidőkkel, háborúval, forradalommal, rendszer- és hatalomváltásokkal tarkítva, s már a kezdete sem bizonyult könnyűnek s gondtalannak: még tartott javában a nagy gazdasági világválság, s ez a globális csapás kiváltképp sújtotta az első világháború után lecsonkolt, kivéreztetett Magyarországot s még inkább, leginkább a haza szegényeit. Akikből – mellesleg – ma sincs kevés. S akik akkor is sokan voltak. Kissé személyesebben fogalmazva: sokan voltunk. Nos, e népes és változatos társadalmi réteg egyedszámát szaporította Apám: előbb falun, majd az olyigen áhított városban. A rászakadó szabadság meglehetősen huzatos határai között volt min töprengenie. Ez a szabadság ugyanis egyelőre sem kenyeret nem adott a kezébe, sem pedig fedelet a feje fölé. E szabadság egyetlen velejárója az örökös bizonytalanság volt. Reggelente sem azt nem tudta, lesz-e vajon mit ennie aznap, sem pedig azt, hogy hol húzhatja meg magát a nap végeztével. Költőileg szólva: a farkasok szabadsága volt ez, azzal az el nem hanyagolható különbséggel, hogy a farkasok falkában élnek, ő viszont egymaga hányódott jó ideig, falkán kívül. Két lehetősége maradt: vagy beáll a farkasok közé, azaz bűnözés révén biztosít magának megélhetést, vagy pedig elszegődik kutyának. Magyarán: szolgálatot vállal – amilyen épp jut neki. Ő az utóbbi lehetőséget választotta.

Elméletileg lett volna még egy útja: felad mindent – hisz sok feladnivalója amúgy sem volt –, s a tékozló fiú töredelmével visszatér a szülői hajlékba. Ez azonban az ő esetében nem jöhetett számításba. A példázatbeli tékozló fiútól eltérőleg ő csak a nincstelenséget vitte magával örökségül, hazatérvén otthon is csak az fogadta volna. Hízott tulok helyett legfeljebb egy árva csirke a lábosban, ünnepi öltözet helyett a maga gyűjtötte rongyok. De hogyha valami csoda folytán minden másképp alakult volna, ha ínség és nyomorúság helyett jólét és gazdaság várta volna odahaza, ő akkor sem bírta volna elviselni a vereség szégyenét. Konok és elszánt büszkesége keményen s elháríthatatlanul útját állta visszatérésének.

Nem csekély árat kellett ezért lerónia. Hosszú ideig tartó tengődés, létbizonytalanság, alkalmi munkák, munkanélküliség, megaláztatások – ezek váltogatták egymást a falusi nincstelenség nyomasztó közegéből kitörni igyekvő fiatalember életében. Falusi ínség helyett városi nyomorúság. Átadom a szót ismét neki:

„Akkor már egy hete nem jutottam semmiféle munkához, se pénzem nem volt, se enivalóm, a szó szoros értelmében éheztem. Hallom ám egy nap egy alkalmi ismerőstől: lesz munka, csak hogy nem Debrecenben. Nem baj, csak legyen. Hol? Hát Bagamérban, valami mezei vagyis mezőgazdasági munka. Mikor lehet jelentkezni? Másnap reggel. Vonatra nem volt pénzem, egyébre sem. Egy fillérem se volt. Nekivágtam hát még aznap késő este az országútnak, hogy idejében ott legyek. Kora reggel meg is érkeztem. Kérdezősködöm a bagaméri emberektől, hol lehet munkára jelentkezni. Itt meg itt. Megyek oda reménykedve, mondom, mi járatban vagyok, de addigra már betelt a megszabott létszám. Hát fiam, eléggé el voltam keseredve: végigyalogoltam az éjszakát semmiért, és még előttem áll

a visszaút is. Ráadásul a szemem majd kiesett az éhségtől. Ahogy ott kullogok, mint a forrázott kutya, kifelé a faluból, meglátok az út szélén egy eldobott kenyérhaját. Lopva felkapom, körülnézek, nem látja-e valaki, de nem mertem azonnal megenni, nehogy észrevegyék valamelyik ablakból, csak akkor ettem meg, amikor már nem láthatta senki, a falun kívül. Hát olyan nyomorultnak nem éreztem magamat sosem, mint akkor.”

Megnéztem a térképen: Bagamér Debrecentől 32 kilométer, kis híján annyi, mint Kecskeméttől Kécske. Hadd ballagjon most Apám azon a hetven s valahány esztendővel ezelőtti napverte, poros országúton. Bármennyire reménytelennek érzi is akkori állapotát, előbb-utóbb kilábol belőle, s révbe ér. Persze: olyanba, amilyenbe. De révbe.

(Folytatása következik)